

GRADITELJ I KONZERVATOR BARTUL TAMINO

Stanko Piplović

UDK 72.025(497.13),,18":
929 Tamino, B.
Izvorni znanstveni rad
Stanko Piplović
Podujina 2, Split

U članku autor govori o zadarskom arhitektu Bartulu Taminu koji je djelovao i kao konzervator na području sjeverne Dalmacije. Nastojao je sačuvati crkvu sv. Ivana na Rabu, benediktinske samostane u Ninu i na Pašmanu i kninsku tvrđavu, a radio je i na obnovi sv. Nikole i sv. Križa u Ninu.

Markantna ličnost prošlog stoljeća, a danas već potpuno zaboravljen, Bartul Tamino rodom je iz Zadra. Tu se već istakao u učenju kao đak gimnazije. Zatim je otišao u Beč da studira tehničke znanosti koje je završio 1874. godine, također s odličnim uspjehom. Stupio je u državnu građevinsku službu Dalmacije u Zadru, ubrzo se afirmirao i napredovao. Bio je tek viši inženjer kada su mu 1884. povjereni radovi na melioriranju zemljišta koji su tada u Dalmaciji bili vrlo aktualni. Ova disciplina se samo površno predavala na sveučilištu, literatura je bila oskudna, a od inženjera na terenu je zahtjevala proučavanje prirodnih pojava i sposobnost zapažanja. Tamino se s ljubavlju i upornošću posvetio svom zadatku te je radio na rješavanju mnogih hidroloških problema po cijeloj pokrajini. Kad je državna uprava preuzela opskrbu pokrajine vodom, nastojao je s ono malo sredstava što bolje riješiti to goruće pitanje. Napravio je nacрте prema kojima su se izvele čatrnje u mnogim mjestima.¹

Među značajnijim radovima kojima se Tamino bavio jest uređenje rijeke Krke i njenih pritoka. Na osnovi ugovora između državne uprave i dalmatinskog Zemaljskog odbora koncem 1890. godine bila je u tu svrhu imenovana posebna komisija. Namjesnik je odredio savjetnika Dragutina Truxu upravnim i Bartula Tamina tehničkim zastupnikom. Radovi su uspješno nastavljeni pa je uređenje bujica na slivu Krke dovršeno 1892. Međutim, glavni zahvati su obavljani slijedećih godina. U svrhu njihovog pregleda, sastala se 16. XI 1897. komisija u kojoj su bili, osim Truxe i Tamina, prisjednik B. Korlaet u ime Zemaljskog odbora i pokr. inženjer I. Rondi, u prisustvovali su i upravitelj kotarskog poglavarstva dr. Madirazza, voditelj radova inženjer Nikolić, načelnik A. Katić i predsjednik vodne zadruge A. Franz.²

Sredinom 1891. godine Tamino je zajedno s pomoćnikom Krunoslavom Mu-

¹ Viši građevinski savjetnik Tamino. Smotra dalmatinska god. XXII, Zadar 10. VII 1909. br. 55 (dalje SD).

² Za uređenje rijeke Krke, SD god. III, 6. XII 1890. br. 98; Uređenje Krke. SD god. X, 20. XI 1897. br. 93.

sanićem obišao područje Vrgorca i Imotskog da izvidi što treba za regulaciju voda na tim poljima. Te radove je trebalo uskladiti s onima koji su se već obavljali na hercegovačkom zemljištu. Nakon što je dalmatinski sabor 1892. ustanovio mjesto pokrajinskog mjernika za poljodjelske poboljšice, na njega je Zemaljski odbor imenovao inženjera Musanića. U tom svojstvu on je i dalje ostao uz višeg mjernika Tamina da mu pomaže u izradi elaborata za razne melioracijske radove.³ Njih dvojica su 1892. godine izvršili pripreme i napravili nacrt za poljodjelske poboljšice u Rastoku kod Vrgoraca. Pošto je ovo bilo pogranično područje, radovi su se izvodili uz suradnju bosansko-hercegovačke vlade.⁴ Još 1895. ministarstvo je odobrilo početna sredstva od 20.000 forinti potrebna za proširenje Prosika, odvodnog kanala iz Vranskog jezera. To je bio prvi korak za presušenje blata koje su prostiralo na oko 29 kvadratnih kilometara. Pripremni radovi su počeli odmah u vlastitoj režiji javne uprave pod rukovodstvom Tamina kojemu je pomogao ing. Mialjević. Do sredine stigli su na preko 200 m od ušća. Glavni radovi su počeli 1897, a protegli su se kroz više godina.⁵

Tijekom 1897. Tamino je bio angažiran na brojnim zadacima. On je 5. siječnja zajedno s A. Bonavijom, građevinskim pristavom pošao u Konavle da na terenu utvrdi što je sve potrebno da bi se organizirali radovi na presušenju Konavskog polja. Iskopi su počeli već u travnju čim su to vode dopustile. U isto se vrijeme radilo i na presušenju blata Buljarice u općini Paštrovo u Boki Kotorskoj. Tamino je odlazio na lice mjesta i dogovarao se s upravnikom gradnje ing. A. Rocchijem.⁶

Na uređenju područja rijeke Mlade u Ljubuškom kraju radilo se 1898. godine. Zahvat je djelimice financiralo Ministarstvo poljoprivrede, dok je ostatak pokriven zajmom. Prije samog početka sastala se u Ljubuškom 10. lipnja mješovita komisija, utvrdila građevnu osnovu i uskladila interese dviju strana. Dalmaciju je zastupao Tamino upravitelj namjesničkog odsjeka za melioracije, kotarski komesar Eltz i kotarski poglavar u Imotskome Gironi. S bosanske strane su sudjelovali Passini u ime zemaljske vlade te po jedan zastupnik okružnog ureda u Mostaru i kotarskog ureda u Ljubušcome. To je bio prvi korak za uređenje voda u velikom dijelu srednje Dalmacije, posebno Rastoka, Jezera i Imotskog polja.⁷

Tamino je radio još na mnogim sličnim poslovima. Sve do kraja radnog vijeka ostao je u službi u građevinskim organima Namjesništva. Radi sposobnosti i stručnosti unaprijeđen je za višeg građevnog savjetnika, a kada je 1906. godine formiran poseban odsjek za melioraciju, bio je njegov voditelj.⁸ Umirovljen je sredinom 1909, pošto je službovao punih 35 godina, a od toga je 25 posvetio radovima oko poljodjelskih poboljšica Dalmacije.

³ Za poljske poboljšice, SD god. IV, 23. V 1891. br. 41; Zemaljski mjernik za poljodjelske poboljšice, SD god. V, 23. IV 1892. br. 33. Musanić je bio poznati stručnjak za hidrologiju. Bavio se i zaštitom graditeljskog nasljeđa pa je u tom smislu bio član Povjerenstva Dioklecijanove palače u Splitu. S. Piplović, Radovi na sakralnim građevinama u Splitu i okolici na prijelazu 19. u 20. stoljeće, Kulturna baština, god. XIII, Split 1988. br. 18.

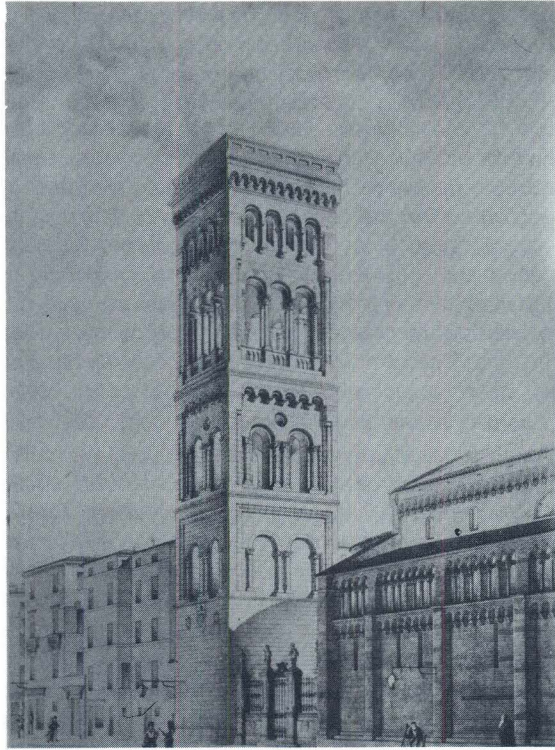
⁴ Rađe za poljodjelske poboljšice i za uređenje bujica u Dalmaciji, SD god. V, 30. VII 1892. br. 61.

⁵ Il canale Prosika, SD god. VIII, 13. VII 1895. br. 56; Za uređenje voda, SD god. X, 5. I 1897. br. 2.

⁶ Za uređenje voda, SD god. X, 5. I 1897. br. 2; Proširenje Konavskog polja i blata Buljarice, SD god. X, 21. IV 1897. br. 32.

⁷ Uređenje rijeke Mlade, SD god. XI, 4. VI 1898. br. 45.

⁸ Svačić, kalendar, Zadar 1904-10. Šematizam zemaljskih, državnih, vojničkih i drugih oblata.

Bartul Tamino, Projekt zvonika Katedrale u Zadru iz 1889. godine

Tamino se okušao i u arhitekturi, i to upravo na projektiranju zvonika katedrale u Zadru. Njegov donji dio, tj. prizemlje i prvi kat izvedeni su, još u 15. stoljeću pa su onda radovi stali. Nakon četiri stoljeća, 1860. godine zadarski nadbiskup Godeassi pokrenuo je pitanje njegove nadogradnje. Međutim, iz raznih razloga, a najviše zbog nedostatka sredstava, radovi su odgađani. Izrada projekta nadogradnje povjerena je engleskom arhitektu T. G. Jacksonu koji je prvo rješenje završio 1889. godine. Tamino, koji je u početku bio angažiran da nacрта postojeći dio zvonika i ispita temelje, i sam je uradio jednu varijantu projekta pa je molio da se i njegovo rješenje dostavi na ocjenu Središnjoj komisiji za istraživanje i održavanje povijesnih i umjetničkih spomenika u Beč.⁹ Crkvinarstvo je 11. lipnja 1889. pod br. 23. poslalo oba projekta s molbom da Komisija o njima izrazi svoj sud. Elaborati su pažljivo proučeni pa je već 5. srpnja dostavljen odgovor s potpisom predsjednika dr Josipa Aleksandra Helferta. Mišljenje središnje komisije je bilo da projekt koji je

⁹ M. Stagličić, Zvonik katedrale u Zadru, Peristil 25. god. XXV, Zagreb 1982; M. Stagličić, Još o zvoniku zadarske katedrale, Peristil 20. god. XXX, Zagreb 1987.

napravio Jackson ima mnoge nedostatke. Prije svega je opaženo da donji dio zvonika, podignut oko 1480. godine, ne nudi dovoljno polaznih točaka za daljnju gradnju. Kako Jackson tako i Tamino polazili su od pretpostavke da zvonik treba izraditi u romaničkom stilu. Ako bi se prihvatio ovaj stav, bilo je mišljenje Komisije, onda bi ga u tom slučaju trebalo oblikovati u skladu s vanjštinom katedrale.

U Jacksonovom rješenju je izgledalo sve previše veliko i masivno u odnosu na crkvu. On je upotrebio motive jedinog postojećeg kata zvonika, reproducirajući ih u svom projektu gotovo uniformno tri puta jedan poviše drugoga, povećavajući postupno dimenzije otvora. Tako je stvorena neka vrst monotonije strana romaničkom stilu Dalmacije. Sačuvani motiv arkada koji već ima proporcije renesanse, doživljava na većoj visini neobičan preobražaj koji podsjeća na srednji vijek. Komisiji je izgledalo da bi se arhitektura zvonika približila onoj na crkvi dodavanjem lukovima jednog ruba. Prijelaz iz kvadratne u osmerostranu osnovu na vrhu ocijenjen je kao prihvatljiv budući da je poznat u dalmatinskoj arhitekturi. Međutim, motiv malih tornjića na tom dijelu sa strane, kao potpuno stran, nije naišao na odobravanje.

U obrazloženju je nadalje navedeno kako je inženjer Tamino nastojao u svom projektu da se što više približi odlikama crkve, izabравši bogatije romaničke oblike. Ipak i u njegovoj koncepciji nedostajao je osjećaj za sklad. Zadnji kat zvonika pritišće svojom težinom otvorenu ložu pod sobom. Upotrebjeni motivi odgovarali su stilu crkve. Naprotiv, kutni stupići na višim katovima nisu smatrani pogodnim jer se stvarao utisak nestabilnosti ruba, tj. kutnog pilastra. Ravni završetak zvonika odbačen je uz obrazloženje da Dalmacija nudi veliki broj lijepih primjera za prihvatljivije rješenje. Središnja komisija nije mogla iz navedenih razloga preporučiti ni jedan od dva projekta za izvedbu. Rezimirajući njene stavove vidi se da je nastojala na primjeni lokalnih rješenja i dekorativnih elemenata. Zbog toga je ipak Taminov projekt ocijenjen kao prihvatljiviji.¹⁰ Poslije je Jackson napravio još dvije varijante, nastojeći da ih uskladi s primjedbama. Komisija Nadbiskupije usvojila je njegovo posljednje rješenje. Gradnja je počela 1890, ali je zbog nedostatka novčanih sredstava zapinjala. Dovršena je konačno 1894. godine.

U 1904. godini raspisan je među arhitektima Austrije javni anonimni natječaj za izradu projekta zgrade Fondacije sv. Dimitrija u Zadru. Kuća je bila namijenjena za urede i privatne stanove. Organizator natječaja bilo je Namjesništvo, a rok za predaju radova je određen za 31. prosinca. U ocjenjivačkom odboru su, pored osoba koje su zastupale Fondaciju, bila tri tehnička stručnjaka: viši građevni savjetnici Robert Bouvard, Bartul Tamino i građevni savjetnik Eugen Walach. Uz njih je bio i predstavnik zdravstvenog odsjeka Namjesništva.¹¹ Elaborat je trebalo izraditi u mjerilu 1:200, i to tlocrt, presjek i pročelja, zatim opis i približni troškovnik. Zahitjevano je da zgrada u oblikovanju bude jednostavna i da se prilagodi srednjovjekovnom ambijentu okoline. Ocjenjivački sud je pregledao prispjele radove. Početkom iduće godine je odlučio da se prva nagrada u visini od 1000 kruna dodijeli radu za šifrom „R” čiji je autor bio Franjo Kandela, arhitekt iz Ljubljane. Druga je dodijeljena radu „Dante Alligheri” autora Bernarda Pichlera i Richarda Pindera iz Beča, a treća projektu „Doppeladler” arhitekta Carla Haybacka iz Beča.¹²

¹⁰ A proposito del campanile della Metropolitana, SD god. II, 20. VII 1889. br. 58.

¹¹ Concorso per un edificio della Fondazione di S. Demetrio in Zara, SD god. XVII, 14. IX 1904. br. 74.

¹² Per un edificio della Fondazione di S. Demetrio, SD god. XVIII, 3. V 1905. br. 35.

Taminu se pripisuje da je izradio projekt za vilu na brodarici u Zadru koju je 1911. godine podigao Giovanni Tamino.¹³ To je pravokutna jednokatnica s razigranom sekundarnom plastikom i eklekticiističkim ukrasom u mješavini romaničkih i renesansnih elemenata. U odnosu na projekt, izvedeno stanje pokazuje dosta izmjena u proporcijama i detaljima gdje je prevagnuo više klasični duh i čišći izraz. Iako je možda prenatrpana s previše elemenata i nije potpuno jasna u kompoziciji, zgrada djeluje dosta skladno hortikulturnom okruženju. Ukoliko se prihvati ova atribucija, vila bi bila jedino Taminovo arhitektonsko ostvarenje za koje se zasada zna. To je razumljivo s obzirom na njegovu profesiju i drugačiju redovnu službu u kojoj je radio. Ovdje su porodični razlozi mogli biti uzrokom da se prihvatio posla kojim se inače nije bavio.

Svi teški i odgovorni poslovi na terenu nisu sputavali Tamina da posveti mnogo vremena i truda zaštiti graditeljskog nasljeđa. Kada je 1856. godine osnovana u Beču Središnja komisija za istraživanje i čuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika počinje novo razdoblje na sustavnoj zaštiti kulturne baštine u Austriji, pa i u Dalmaciji, tada pokrajini u njenom sastavu.¹⁴ Za pojedina upravna područja birani su počasni konzervatori i članovi dopisnici Središnje komisije. Godine 1893. u Dalmaciji su ovi konzervatori: Josip Alačević, savjetnik prizivnog suda u Zadru, za III odjeljak kotara Zadar, Šibenik, Knin i Benkovac, Frane Bulić, upravitelj gimnazije i direktor Arheološkog muzeja u Splitu, za I, II i III odjeljak kotara Split, Sinj, Metković, Imotski, Makarska i Hvar, Josip Gelčić, profesor na Nautičkoj školi u Dubrovniku, za I, II, III odjeljak kotara Dubrovnik i Kotar, Miho Glavinić, pokrajinski školski inspektor u Zadru, za I odjeljak kotara Zadar, Šibenik, Benkovac i Knin, Ivan Smirić, profesor realke u Zadru, za II odjeljak grada Zadra, Bartul Tamino građevni savjetnik kod Namjesništva u Zadru, za II odjeljak kotara Zadar, Šibenik, Benkovac i Knin izuzev grad Zadar, Božo Trojanis nadpop u Korčuli, za I, II i III odjeljak za Korčulu i obližnje otoke.

Dopisnici su bili: Stjepan Barbijeri, notar u Obrovcu, Toma Brajković, profesor gimnazije u Kotoru, Ivan Danilo iz Zadra, Nikola Dapar iz Benkovca, Gian Domenico Fanfogna-Garagnin iz Trogira, Antun Galvani iz Šibenika, Antun Inghiostri, inženjer iz Splita, Šimun Lalić iz Knina, dr. Juraj Marcocchia, inženjer iz Splita, dr. Lovre Monti, advokat u Kninu, Antun Radić iz Drniša, Tripun Radoničić, župnik u Kaštel Novome, Šimun Simonić iz Skradina, Srećko Vulović, profesor u Kotoru, Vid Vuletić, učitelj iz Korčule i Apolon Zanella, župnik u Visu.

Iz popisa se može razabrati da većina članova nisu bili stručnjaci za zaštitu spomenika te da su dužnost obavljali volonterski uz svoj redovan posao. Očito je ipak da se prilikom njihovog izbora vodilo računa o profesiji i naobrazbi. Služba je bila sistematizirana u tri odjeljka:

- I pretpovijesni, grčki i rimski spomenici,
- II spomenici srednjeg vijeka,
- III arhivi.

Kako se često nije moglo naći dovoljan broj pogodnih osoba,, to su pojedinci pokrivali više teritorijalnih jedinica ili odjeljaka, ali se ipak s vremenom stanje poboljšavalo.

¹³ M. Stagličić, *Graditeljstvo u Zadru 1868-1918*, Zagreb 1988. str. 155-157.

¹⁴ F. Bulić, *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*, Zbornik Matice hrvatske, knj. I, Zagreb 1925. str. 146.

Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču imenovalo je Tamina konzervatorom prvi put odlukom M. E. upravo 24. travnja 1893. br. Z. 7747. Potvrđen je ponovno 28. travnja 1898. Z. 8629. i opet zajedno s Ivanom Smirićem, direktorom muzeja sv. Donata u Zadru 1903. na daljnjih pet godina.¹⁵ Na njegovom mjestu je ranije od 1886. godine bio Richard Hanisch viši građevni savjetnik u Zadru. Tamino je vodio brigu o spomenicima na području četiri sjeverna kotara od trinaest koliko ih je bilo tada u Dalmaciji: Zadar, Šibenik, Benkovac i Knin osim grada Zadra. To je bio teritorij koliko se zasada zna, radio je na otocima Rabu, Pagu i Pašmanu, a na kopnenom dijelu u Ninu, Šibeniku, Podgrađu kod Benkovaca i Kninu. Vjerojatno je Taminova djelatnost bila i veća, ali o njoj nemamo podataka.

Na počasnoj dužnosti konzervatora Tamino je ostao niz godina, vjerojatno sve do umirovljenja, obilazio teren, obavještavao Središnju komisiju o stanju graditeljskih spomenika srednjeg vijeka, predlagao mjere za njihovu zaštitu i izrađivao tehničku dokumentaciju.¹⁷ Na sjednicama Komisije u Beču, na čelu koje je u to vrijeme kao predsjednik bio dr. Josip Aleksandar Helfert, njeni članovi su na osnovi izvještaja iz pokrajina iznosili probleme. Nakon što bi Komisija raspravila pitanje i donijela zaključak, predlagala je nadležnom ministarstvu da se za radove osiguraju sredstva u državnom budžetu pošto Komisija nije imala vlastitih izvora.

Prvi spomenik za koji se zna da se Tamino bavio njime jest romanička trobrodna bazilika sv. Ivana Evanđeliste uz benediktinski samostan u Rabu. Samostan i crkva su bili napušteni sredinom 19. stoljeća. Građevni savjetnik prof. Alois Hauser ukazao je Središnjoj komisiji na naglo propadanje ruševina crkve. Na to se Komisija obratila dalmatinskom Namjesništvu s molbom da se nešto poduzme, što je i učinjeno. Tamino je koncem 1893. godine izvijestio da su ostaci konzervirani.¹⁸ Zatim se bavio jednom starom zgradom u Šibeniku. Njen portal je bio ukrašen grbom. Vlasnik ga je namjeravao skinuti i prodati. O tome je raspravljano na sjednici Središnje komisije 13. travnja 1894. godine.¹⁹

Financijsko ravnateljstvo u Zadru je 1894. godine odlučilo putem javne dražbe prodati tvrđavu u Kninu. Ona je tada bila državno vlasništvo, ali pošto je zastarjela u fortifikacijskom smislu, nije više služila u vojne svrhe. Na to se uprava Hrvatskog starinaranskog društva u Kninu obratila 2. srpnja dopisom Namjesništvu u Zadru kako bi bilo potrebno sačuvati taj vrijedan i čuven spomenik uz koji su usko vezani mnogi povijesni događaji hrvatskog naroda. Zamolila je da joj se tvrđava ustupi ili besplatno ili uz primjerenu naknadu. Odgovoreno je da se državna imovina ne može ustupiti besplatno i zatraženo da Društvo dostavi svoju cijenu. Na to je ono ponudilo za tvrđavu 3000 forinta. Država je, međutim, tražila mnogo više.

Istovremeno je Namjesništvo odredilo da Tamino pođe na lice mjesta i utvrdi koliko je spomenička vrijednost Tvrđave. Tamino je dva i pol mjeseca kasnije bio zbog drugih poslova u Kninu. Sastao se s predsjednikom Društva Lujom Marunom,

¹⁵ I conservatori ed i corrispodenti della Dalmazia per la scoperta e conservazione dei monumenti artistici e storici, SD god. III, 30. IV 1890, br. 35; Commissione centrale per i monumenti di storia e d'arte, SD god. XVI, 25. XI 1903, br. 94.

¹⁶ K. Ljubić, Statistika pučanstva u Dalmaciji, Zadar 1885.

¹⁷ Bericht der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst – und historischen Denkmale, Beč 1874-1902 (dalje: Bericht).

¹⁸ I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, SD god. VII, 18. IV 1894, br. 31; Bericht, 1894, str. 99.

¹⁹ I. r. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, SD god. VII, 23. V 1894, br. 41; Bericht, 1895, str. 91.

Ćiril Iveković, Župna crkva sv. Katarine u Novalji na Pagu

obećao mu da će pregledati tvrđavu i napisati izvještaj. Ali on se više nije javio, tako da Marun nije znao što je učinio. Kako se ipak nije mogao naći kupac koji bi bio spreman platiti visoku cijenu, a vjerojatno se i Tamino zauzeo, pa je konačno koncem 1898. godine tvrđava ustupljena Hrvatskom starinarskom društvu za 4000 forinta. Pošto ono nije imalo toliki novac, Marun je nešto posudio, a ostatak prikupio. Tako je spasio tvrđavu da ne posluži kao kamenolom za građenje kuća u Kninu.^{19a}

Dvije srednjovjekovne crkvice centralnog tipa u Ninu, Sv. Križ i Sv. Nikola bile su koncem prošlog stoljeća u tako lošem stanju da je prijetila opasnost od rušenja. O tome je Tamino obavijestio Središnju komisiju u Beču na sjednici održanoj 28. prosinca 1894. godine. On je u isto vrijeme izradio osnovu za popravak crkvice koju je Namjesništvo odobrilo i poslalo Komisiji uz molbu da se što prije poprave iz državnih sredstava. Po predračunu trošak je iznosio 1160 forinta. O crkvicama se, na osnovi referata Hausera ponovno raspravljalo u Središnjoj komisiji na sjednici dana 18. siječnja 1895. godine.²⁰ Ministarstvo je odobrilo sredstva pa je, nakon što su izvršene sve pripreme, 22. lipnja 1896. održana kod Namjesništva u Zadru dražba za davanje u zakup popravaka. Već je u kolovozu Namjesništvo odobrilo pogodbu i odredilo da se radovi odmah predaju izvođaču.

Koncem iduće godine bili su završeni radovi na obje crkvice. Po mišljenju Tamina obavljani su vrlo uspješno, o čemu je on obavijestio Središnju komisiju u Beču. Izvještaj na sjednici Komisije održanoj 1. X 1897. podnio je dr Wilhelm Neumann.²¹ Iz sačuvanih crteža crkve sv. Križa, koje su napravili 1861. godine Rudolf Eitelberger i 1883. I. Smirić, vidi se da joj je južni krak bio potpuno porušen. Na osnovi toga može se zaključiti da su najvažniji radovi koje je izveo Tamino bili upravo na obnovi tog dijela. Pored toga, cijela unutrašnjost je bila prežbukana da se građevina zaštiti od vlage. Okolo s tri strane općine je podigla zid, ali kako je bio dosta visok i preblizu, zaklanjao je crkvicu. Država je ovaj spomenik namijenila za izlaganje arheološkog materijala kao dodatni prostor muzeja u Zadru.²² To je sigurno bio najvažniji Taminov konzervatorski pothvat jer je time spašen od sigurne propasti jedan ključni spomenik ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji.

U zadnjoj deceniji prošlog stoljeća planirana je izgradnja nove župske crkve u Novalji na otoku Pagu, i to na mjestu postojeće barokne koju je trebalo porušiti. Tamino je i o tome obavijestio Središnju komisiju i naveo kako stara crkva nema nikakve umjetničke ni povijesne vrijednosti. Po njemu su bili od značaja samo četiri oltara i krstionica. Komisija je na osnovi izvještaja sveučilišnog profesora dr W. Neumanna na sjednici od 30. travnja 1897. odlučila zatražiti od Ministarstva za bogoštovlje i nastavu da se navedeni dijelovi prenesu u novu crkvu. Nakon što je

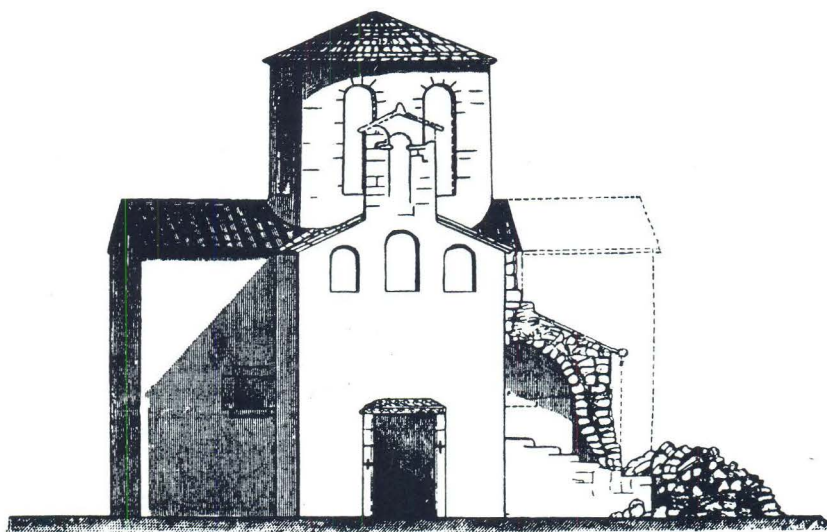
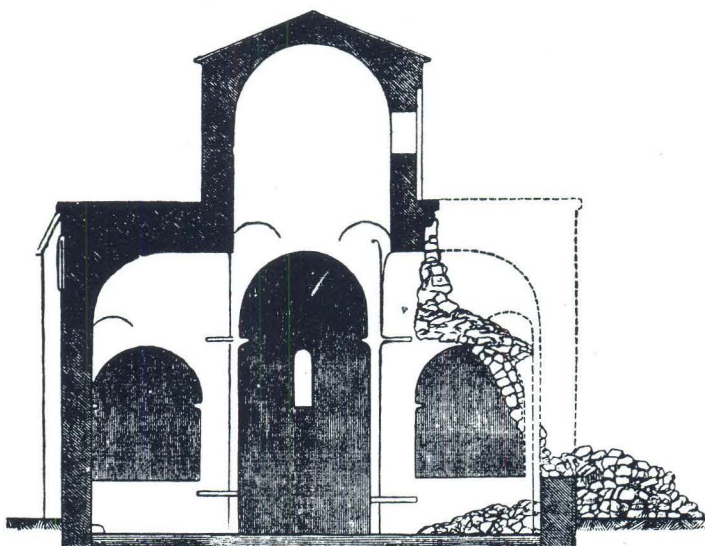
¹⁹ a. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskog starinarskog društva u Kninu od zadnje glavne skupštine 15. svibnja 1894. o društvenom radu i napretku, Starohrvatska prosvjeta, god. I, Knin 1895, br. 1 str. 51, *Ć. Iveković*, Grobovi otaca, Narodna starina sv. 7, Zagreb 1924, str. 13.

²⁰ I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, SD god. VIII, 2. II 1895. br. 10; Za popravak starih spomenika, SD. god. VIII, 9. I 1895, br. 3; I. R. Commissione centrale per la scoperta e la conservazione dei monumenti artistici e storici, SD god. VIII, 16. III 1895, br. 22.

²¹ Crkve i župn. kuće, SD god. IX, 17. VI 1896, br. 49. i 29. VIII 1896. br. 70; Per i nostri monumenti d'arte e di storia, SD god. X, 10. XI 1897, br. 90.

²² *L. Jelić*, Dvorska kapela sv. Križa u Ninu, Zagreb 1911, str. 8-10.

Crteži ranosrednjovjekovne crkvice sv. Križa u Ninu, koje je 1861. godine napravio R. Eitelberger. Vidi se porušeni južni krak građevine.

završena detaljna osnova, Namjesništvo je početkom 1899. godine dostavilo elaborat kotorskom poglavarstvu u Zadru da otpočne dogovore s mjesnim činiocima za sudjelovanje u namirenju troškova gradnje. Ali iz raznih razloga rješavanje ovog pitanja se otešlo kroz više godina. Prvi nacrt nije zadovoljio pa je morao biti preinačen. Novu tehničku dokumentaciju poslalo je Namjesništvo sredinom 1905. Ministarstvu na konačno odobrenje s prijedlogom da se odmah raspiše dražba i radovi daju u zakup. Javna dražba je obavljena u Namjesništvu u Zadru 22. veljače 1906. Ukupni planirani trošak je iznosio 69.450 kruna od kojih je 36.000 trebalo ići na teret vjerozakonske zaklade, 18.450 na teret župljana, a 15.000 na račun crkve.^{2 3}

Još iste godine Namjesništvo je dodijelilo crkvinarstvu 800 kruna pomoći iz vjerozakonske zaklade za gradnju druge riznice kod nove župske crkve. Međutim, potrebna novčana sredstva se nisu mogla osigurati radi loših ekonomskih prilika stanovnika. Oni nisu bili u stanju prikupiti svoj doprinos. Stoga je Ministarstvo 1907. godine odlučilo da njihov udio umanja za 8.148 kruna i da se ta svota također prebaci na teret vjerozakonske zaklade. Tako je konačno crkva ipak završena. Projektant crkve sv. Katarine mučenice u Novalji bio je arhitekt Ć. Iveković, referent za bogoštovne zgrade u građevinskoj službi Namjesništva. To je prostrana jednobrodna građevina s transeptom, polukružnom apsidom i zvonikom nad ulazom. Dekoracija nosi oznake eklekticizma s motivim renesanse.^{2 4}

Tijekom 1897. godine došlo je do važnih arheoloških otkrića u Asseriji, nekađšnjem rimskom gradu kod Podgrađa nedaleko Benkovca. Stoga su se 18. prosinca te godine popeli na povijesni brežuljak arheolog M. Glavinić i arhitekt Ć. Iveković. Tu su se sreli s fra L. Marunom koji je već otkopao i očistio treći ulomak velikog antičkog arhitrava s natpisom. Iveković je tada ispitaao temelje crkvice sv. Duha na toj lokaciji. Zapazio je da su i oni također napravljeni od dijelova arhitrava i velikih blokova kamena koji su pripadali istoj rimskoj monumentalnoj građevini. Da bi se moglo bolje istražiti ugrađene spolije, dao je porušiti dijelove zida na jugoistočnom kutu crkve i kod njenih bočnih vrata. Ovom se prilikom nije dalje rušilo kako se ne bi ugrozila stabilnost crkve. Međutim, ona je bila prepreka za daljnja istraživanja na ovom mjestu. Radi toga je bio na terenu Tamino i utvrdio da crkvice nema neke posebne vrijednosti. Na osnovi takvog izvještaja, Središnja komisija je 1898. odobrila njeno rušenje. Sustavna istraživanja su otpočela iduće godine pod Ivekovićevim rukovodstvom.^{2 5}

U to je vrijeme popravljena crkva samostana u Šibeniku. Radovi su uglavnom imali svrhu da se zgrada uredi, zatim produži crkveni brod rušenjem poprečnog zida na koji se oslanjalo podnožje pjevališta i namjesti jedan gvozdeni stalak. S konzervatorskog stajališta poslove je nadgledao Tamino. On je o svemu obavijestio

^{2 3} S. D. Commissione centrale per l'indagine e la conservazioni e storia dalmata XX, Split 1897, str. 144; Crkve i župn. kuće, SD god XII, 8. II 1899, br. 11; Središnje povjereništvo za umjetničke i povjesničke spomenike, SD god. X, 26. V 1897, br. 42; Bericht, 1898, str. 137.

^{2 4} Crkve i župničke kuće, SD god. XVIII, 2. VIII 1905, br. 61; SD god. XIX, 31. I 1906, br. 9; SD god. XIX, 1. XII 1906, br. 96; SD god. XX, 22. VI 1907, br. 50; S. Marković, Ćiril Metod Iveković, Životno djelo, Klanjec 1987, str. 15, 22-23.

^{2 5} Scoperte archeologiche a Podgradje, SD god. X, 23. X 1897, br. 85; Gli scavi a Podgradje, SD god. X, 29. XII 1897, br. 104; C. k. središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, SD god. XI, 26. X 1898, br. 86; Bericht, 1898. str. 70 i 71, 1899, str. 56, 1900, str. 46.

Središnju komisiju naglasivši da crkva nema posebne umjetničke ni povijesne vrijednosti. Referat je podnio prof. dr Neumann na šestoj sjednici drugog odjeljka Komisije održanoj 11. ožujka 1898. godine.²⁶

Pored Gornjih vrata u Ninu nalazi se srednjovjekovna crkva sv. Ambroza. Južno uz nju je bio muški benediktinski samostan. Danas mu nema vidljivih tragova, ali su koncem prošlog stoljeća još bili sačuvani dijelovi zidova. Tamino ih je nastojao zaštititi od propadanja, ali izgleda bez uspjeha. O tome je Neumann izvijestio Središnju komisiju u Beču na 17. sjednici drugog odjeljka održanoj 26. lipnja 1903. godine.²⁷

Godine 1904. Tamino je pokrenuo popravak porušenog benediktinskog samostana na otoku Pašmanu. O tome je Neumann izvijestio Središnju komisiju na 18. sjednici drugog odjeljka dana 14. listopada pa je odlučeno da ga se potpomogne. Tom prilikom je razmotren Taminov prijedog da se popravi veliki oltar u župskoj crkvi u Vrsima kod Nina iz 18. stoljeća. Zaključeno je da je to potrebno bolje ispitati.²⁸ Na sjednici 27. siječnja 1905. godine Neumann je ponovno izvijestio o oltaru pa je Komisija odlučila da se predloži neka država dodijeli novčanu pomoć.²⁹

Tijekom druge polovine 19. stoljeća počelo se s uklanjanjem utvrda grada Paga jer su postale nepotrebne, a radi gradnje novih kuća. Tako su u svibnju 1905. srušeni ostaci tvrđavskog zida prema luci. Mletački lav koji je bio na njima ostao je čitav pa ga se namjeravalo postaviti na novu općinsku kuću čija je izgradnja upravo planirana. O tome je vodio brigu Tamino koji je također obavijestio Središnju komisiju u Beču. Referirao je 27. listopada na 7. skupnoj sjednici, tj. 17. sjednici prvog i 17. sjednici drugog odjeljka konzervator Max Dvorak.³⁰

Prikazani rad B. Tamina zorno oslikava jedno važno razdoblje u razvoju konzervatorske službe koje uglavnom obuhvaća drugu polovinu prošlog stoljeća. Tada je već formirana središnja profesionalna ustanova koja je upravljala dobro organiziranom mrežom suradnika širom zemlje. Ali njeni stručnjaci, iako po broju svega desetak ljudi, bili su stalno prisutni na terenu. Tu su vodili akcije oko zaštite najvažnijih spomeničkih objekata. Početkom dvadesetog stoljeća sazrijevaju uvjeti za daljnje unapređivanje djelatnosti. Stvaraju se potpuno profesionalne službe u pokrajinama. Na našem području je to učinjeno 1913. godine osnivanjem Konzervatorijalnog ureda za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu.

²⁶ C. k. središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike u Beču, SD god. XI, 6. IV 1898, br. 28; Bericht, 1899. str. 61.

²⁷ J. Belošević, Nin u srednjem vijeku, Nin problemi arheoloških istraživanja, Zadar 1968, str. 58; C. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, SD god. XVI, 15. VII 1903. br. 56.

²⁸ C. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike, SD god. SVII, 26. X 1904, br. 86.

²⁹ C. K. Središnje povjereništvo za umjetn i povjesn. spomenike, Sd. god. XVIII, 11. II 1905, br. 12.

³⁰ M. Suić, Pag, Zadar 1953, str. 79; Č. k. Središnje povjereništvo za umjetn. i povjesn. spomenike u Beču, SD god. XVIII, 25. XI 1905, br. 94.

ARCHITECT AND CONSERVATOR BARTUL TAMINO

S. Piplović

Bartul Tamino from Zadar graduated from the Vienna Technical School in 1874. He was employed in the State Construction Service of the province of Dalmatia at Zadar. He executed Plans for the building of the additional elevation of the belfry of the Cathedral at Zadar started already in the 15th century. The works were carried out to the plans by the English architect T. G. Jackson. In 1893 he was appointed the conservator of the Central Commission for the Exploration and Conservation of Historical and Art Monuments for the North Dalmatia, save the town of Zadar. As a conservator he worked on the salvation of the Romanesque church of St. John the Evangelist at Rab, the fortress at Knin and the medieval churches of the Holy Cross and St. Nicholas at Nin, which he renewed as well. He spent a lot of energy in the preservation of the Benedictine monasteries on the island of Pašman and at Nin and supported archeological excavations at Asseria near Benkovac.